

UOT 342.1**ORCID 0000-0001-9366-1382****ORCID 0000-0002-9122-141X**

**“QANUNUN ALİLİYİ” İLƏ “HÜQUQUN ALİLİYİ”
ANLAYIŞLARIN ARASINDA ZİDDİYYƏT PROBLEMI:
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI KONSTITUSİYASININ
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ ZƏRURƏTİ İLƏ BAĞLI
BƏZİ QEYDLƏR***

T.İ.HÜSEYNOV*, U.M.MƏMMƏDOV**

***Bakı Dövlət Universiteti, **Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu
turguy1973@gmail.com; uzeyirmammadov@yahoo.com**

Məqalədə “hüququn aliliyi” və “qanunun aliliyi” anlayışlarının qarşılıqlı əlaqəsi təhlil edilir və həmin terminlərin qanunvericilikdə müxtəlif mənada ifadəsinin düzgün tətbiqi və eyniləşməsinə dair müvafiq fikir mübadiləsi aparılır. Qeyd olunan terminlərin müqayisəsi aparılmaqla “hüququn aliliyi”nin universal etibarlılıq konsepsiyası olaraq həm beynəlxalq, həm də milli hüququn prinsipi kimi qiymətləndirilməsi aparılır. Məqalədə, həmçinin “hüquqi dövlət” anlayışları ilə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının bəzi müddəaları arasında iddia edilən ziddiyyətlər araşdırılır və onların aradan qaldırılması imkanları təklif edilir. Qanunun hüquqa, xüsusən də beynəlxalq müqaviləyə uyğun gəlməməsi ehtimalına beynəlxalq məhkəmə orqanlarının təcrübəsi öyrənilir. Qeyd olunan terminlərin qarşılıqlı təhlilin nəticəsiləri irəli sürülür.

Açar sözlər: hüququn aliliyi, qanunun aliliyi, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Antiqonun dilemması, Venesiya Komissiyası, Nürnberq Tribunalı

Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin elan edilməsinin növbəti ildönümü ərəfəsində bir daha tarixə nəzər salmaq, keçən mərhələni işıqlandırmaq və nailiyyətləri qiymətləndirmək önəmlidir. Bununla yanaşı, bu həm də ölkənin gələcək inkişafı ilə bağlı hüquq sahəsində də mühüm məsələlərin gündəmə gətirilməsi üçün bir fürsətdir. Həmin məsələlər sırasında Konsti-

* Bu məqalənin bəzi müddəaları “Respublika” qəzetində dərc olunub. Bax: Üzeyir Məmmədov, Turqay Hüseynov. “Qanunun aliliyi” ilə “hüququn aliliyi” arasında ziddiyyət problemi. Respublika Qəzeti, 11 iyun 2023-cü il, bazar, № 123 (7593), s. 4, 6.

tusiyanın müəyyən müddəalarında yer alması gündəmdədir. İlk baxışdan belə görünə bilər ki, bu cür məsələlərin müzakirəsi üçün ideal format klassik elmi məqələdir.

Bununla belə, Konstitusiyada yer alan mübahisəli məsələləri müzakirə etmək üçün müəlliflər daha “az təfərrüatlı” formatı seçmək qərarına gəlirlər. Bu onunla əlaqədardır ki, Konstitusiyanın mövcud müzakirə edilə biləcək müddəalarını və onların təkmilləşdirilməsi yollarını özündə əks etdirən milli miqyaslı məsələlərin müzakirəsi yalnız akademik sahənin ekspert mövqeləri ilə məhdudlaşmamalı və geniş kütlənin də (millət vəkilləri, dövlət xadimləri, hakimlər, siyasətçilər, hüquqşünaslar, ictimai xadimlər və adi vətəndaşlar) mövqeyinin öyrənilməsində maraqlı olmalıdır.

Müzakirə mövzusu

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, habelə ona əlavə və dəyişikliklər ümumxalq referendumlarında (12 noyabr 1995-ci il, 24 avqust 2002-ci il, 18 mart 2009-cu il və 26 sentyabr 2016-cı il tarixli) qəbul olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 2-ci və 3-cü maddələrinin müddəalarına əsasən, referendum xalqın suveren hüququnun həyata keçirilməsi yollarından biridir və dövlət əhəmiyyətli ən mühüm məsələlərdə xalqın iradəsini əks etdirir. Bu mənada referendum birbaşa demokratiyanın təzahürüdür. Bəlli olduğu kimi, referendumda iştirak vətəndaşların seçki hüququnun həyata keçirilməsidir (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 56-cı maddəsi, 1966-cı il Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 25-ci maddəsi və s.). Referendumun təyin edilməsi və keçirilməsi qaydası Konstitusiya və qanunlarla tənzimlənir. Hazırda demokratiyanın insan hüquqları və hüququn aliliyi (*rule of law*) ilə sıx bağlantısı mövcuddur. Məhz bu üç əsas dəyər müasir dövlətin ayrılmaz keyfiyyətlərindəndir. Təsədüfi deyil ki, Azərbaycan Respublikasının da üzv olduğu Avropa Şurası bu üç sütuna söykənir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 7-ci maddəsində dövlətin demokratik mahiyyətinin birbaşa göstəricisi öz əksini tapırsa, Preambulasında demokratik sistemin təminatı təsbit edilir. İnsan hüquqlarına Konstitusiyanın ayrıca III fəslində (24-71-ci maddələr) toxunulur. Lakin vurğulamaq lazımdır ki, “hüququn aliliyi” (*rule of law*) hüququn prinsipi kimi Konstitusiyada lazımi səviyyədə təsbit olunmayıb. Konstitusiyanın Preambulasında kifayət qədər mübahisəli görünən fərqli bir ifadənin - “qanunların aliliyi”nin - yer alması bu məqalənin yazılmasına səbəb olub. Xüsusən də Konstitusiyanın Preambulasında Azərbaycan xalqı adından başqa məsələlərlə yanaşı, “xalqın iradəsinin ifadəsi kimi qanunların aliliyini təmin edən hüquqi, dünyəvi dövlət qurmaq” niyyəti rəsmi şəkildə bəyan edilir. 1991-ci il oktyabrın 18-də qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikasının dövlət müs-

təqilliyi haqqında” Konstitusiya Aktının 11-ci maddəsində də bir qədər fərqli tərtibatda “qanunun aliliyi” (qanunların deyil) ifadəsi öz əksini tapmışdır - “Azərbaycan xalqı öz iradəsinin ifadəsi kimi Azərbaycan Respublikasının demokratik quruluşuna və qanunun aliliyinə təminat verir”.

Konstitusiyanın Preambulasındakı “qanunların aliliyi” müddəası bir sıra suallar gündəmə gətirir: “Qanunların aliliyi” və “hüququn aliliyi” anlayışları qarşılıqlı əlaqəsi necə ifadə olunur? Bu anlayışlar eynidirmi? Qanun həmişə hüquqa tabedirmi? Hansı konsepsiya üstünlük təşkil etməlidir? “Qanunların aliliyi” ifadəsi Konstitusiyada daxili ziddiyyət yaratmırmı? Başqa sözlə, Preambulada təsbit olunmuş “qanunların aliliyi” ifadəsi Konstitusiyanın müəyyən operativ (tənzimləyici) normaları ilə ziddiyyət təşkil edirmi? Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının Preambulasında “qanunların aliliyi” ifadəsinin “hüququn aliliyi” termini ilə əvəz edilməsi, habelə Konstitusiyanın 7-ci maddəsində “hüququn aliliyi”nə dair müddəa xüsusi qeyd edilməlidir?

Göründüyü kimi, bu məqalə çərçivəsində onlara hərtərəfli cavab vermək imkanından daha çox suallar var. Bununla belə, yuxarıda qeyd olunanları nəzərə alaraq, başlanğıcda mənbələr qısa şəkildə müəyyən ediləcək, sənədlərin müddəaları və doktrina əsasında “hüququn aliliyi” anlayışının xüsusiyyətləri müəyyənləşdiriləcəkdir. Daha sonra “qanunun aliliyi” və “hüququn aliliyi” anlayışları müqayisə ediləcək. Ardınca ədəbiyyat və tarixi mənbələrə istinad edərək, qanunun həmişə hüquqa uyğun olub-olmadığını müəyyən etmək üçün “qanunların aliliyi” anlayışının mahiyyətini müəyyənləşdirməyə çalışılacaqdır. Bundan sonra Konstitusiyanın müddələrinin ümumi təsviri veriləcək, “qanunun aliliyi” haqqında Preambula müddəası və Konstitusiyanın ayrı-ayrı normaları arasında ziddiyyətlər olub-olmaması nəzərdən keçiriləcək, Konstitusiyaya müvafiq dəyişikliklərin edilməsi zərurəti araşdırılacaq.

Hüquq mənbələrində “hüququn aliliyi”

Hazırda “hüququn aliliyi” universal etibarlılıq konsepsiyası olaraq həm beynəlxalq, həm də milli hüququn prinsipi kimi qiymətləndirilə bilər.

Ümumbəşəri səviyyədə “hüququn aliliyi” anlayışı 1948-ci ildə BMT Baş Assambleyasının qətnaməsi ilə qəbul edilmiş Ümumdünya insan hüquqları Bəyannaməsinin Preambulasında öz əksini tapmışdır. 2005-ci il Ümumdünya Zirvə Toplantısının Yekun sənədində BMT-nin Üzv Dövlətləri “həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə hüququn aliliyinə universal tətbiqin və hörmətin zəruriliyini” qəbul etdilər. BMT sistemində bu məsələ xüsusi olaraq Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinin “Münaqişə və Postmünaqişə cəmiyyətlərdə hüququn aliliyi və keçid dövrün ədalət mühakiməsi” (S/2004/616) hesabatında [1], eləcə də BMT-nin İnsan Hüquqları

Komissiyasının 2005-ci ildə qəbul edilmiş “Demokratiya və hüququn aliliyi” (E/CN.4/RES/2005/32) qətnamələrində [2] yer alır.

Regional səviyyədə “hüququn aliliyi” regional təşkilatların müqavilələrində və sənədlərində öz əksini tapır. Xüsusilə, 2001-ci ildə Amerika Dövlətləri Təşkilatı çərçivəsində qəbul edilmiş Amerikalılararası Demokratik Xartiyada (2, 3, 4-cü maddələr), 2000-ci ildə imzalanmış Afrika İttifaqının Təsis Aktında (4-cü maddə) öz əksini tapmışdır. Avropa Şurasının Nizamnaməsinin Preambulasında üzv dövlətlərin “öz xalqlarının ümumi irsi və fərdi azadlıq, siyasi azadlıq və hüququn aliliyi prinsiplərinin əsl mənbəyi olan mənəvi-əxlaqi dəyərlərə sadıqlığı” vurğulanır. Bundan əlavə, həmin Nizamnamənin 3-cü maddəsinin tənzimləyici müddəaları açıq şəkildə Üzv Dövlətlərin “hüququn aliliyi prinsipini və onun yurisdiksiyasına tabe olan bütün şəxslərin insan hüquq və əsas azadlıqlarından istifadə etmələri prinsipini tanımaq, və Şuranın məqsədinə nail olmaq üçün səmimi və fəal əməkdaşlıq etmək” çağırışı edir [3].

Hüququn aliliyi Azərbaycan Respublikasının da qoşulduğu İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının (1950) Preambulasında öz əksini tapmışdır. Belə ki, həmin Konvensiyanın Preambulasında vurğulanır ki, dövlətlərin hökumətləri “ümumi istəkdən irəli gəlir və ümumi siyasi ənənələrin, idealların, azadlıqların və hüququn aliliyi irsinə malikdirlər”. Qeyd etmək lazımdır ki, bu müddəaların inkişafı olaraq Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi də öz təcrübəsində “hüququn aliliyi” anlayışına istinad etmişdir. Xüsusilə, Məhkəmə *Qolder Birləşmiş Krallığa qarşı (Golder v. the United Kingdom)* (1975) işində [4] mülki işlər üzrə məhkəmələrə müraciət etmək hüququnu əks etdirən Konvensiyanın 6-cı maddənin 1-ci bəndini şərh edərkən Nizamnamənin hüququn aliliyi müddələrinə istinad etmişdir.

“Hüququn aliliyi”nin anlayışı

“Hüququn aliliyi” anlayışı milli və beynəlxalq hüquq doktrinasında, eləcə də siyasi fəlsəfədə mürəkkəb və mübahisəli məsələlərdən biridir. Bundan əlavə, məsələni mürəkkəbləşdirən həmin anlayışa dar və geniş mənada baxıla bilməsi anlamıdır. Bu səbəbdən də “hüququn aliliyi” anlayışının məzmununu məhdud həcmli məqalə çərçivəsində açıqlamaq kifayət qədər çətin görünür. Buna baxmayaraq, “hüququn aliliyi” anlayışına xas olan əsas xüsusiyyətləri ən ümumi şəkildə formalaşdırmaq mümkündür. Bu normaları, mexanizmləri, prosesləri, institutları, təcrübələri və s. əhatə edəcəkdir. Məzkur prinsipə əsasən hər bir cəmiyyətdə hamıya eyni dərəcədə şamil olunan hüquq olmalıdır və “heç kim hüquqdan üstün olmamalıdır”. Eyni zamanda, bütün mübahisəli məsələlər hökumətin diskresion hərəkətləri ilə deyil, hüquq əsasında və qanunla müəyyən edilmiş qaydada həll edilməlidir.

Hüququn aliliyi həm də qanunların özlərinə qarşı tələblərin nisbətən geniş spektrini, o cümlədən onların müəyyənliyini, əlçatanlığını, açıqlığını, formasının universallığını və s., eləcə də təcrübədə tətbiqini əhatə edir. Bu prinsip həm milli, həm də beynəlxalq hüquqda tətbiq edilir. O, hakimiyyətin bütün səviyyələrində, eləcə də xüsusi hüquqla tənzimlənən münasibətlərdə *mutatis mutandis* (yəni müvafiq düzəlişlərlə) tətbiq edilir. Hüququm aliliyi prinsipi insan hüquqları və demokratiya ilə sıx bağlıdır, onların fəaliyyətini təmin edir.

“Hüququn aliliyi”nin mahiyyətini tam başa düşmək üçün BMT Baş Katibinin “Münaqişə və Postmünaqişə cəmiyyətlərdə hüququn aliliyi və keçid dövrün ədalət mühakiməsi” (S/2004/616) adlı hesabatında verilmiş anlayışa müraciət etmək yerinə düşərdi. Xüsusilə, bu Hesabatın 6-cı bəndində “hüququn aliliyi” (“hüququn üstünlüyü”) aşağıdakı kimi müəyyən edilir: “Bu, dövlətin özü də daxil olmaqla, bütün dövlət və özəl şəxslərin, qurumların və strukturların publik qaydada qəbul edilmiş, məhkəmə sistemi tərəfindən bərabər şəkildə icra edilən və müstəqil şəkildə həyata keçirilən və beynəlxalq insan hüquqları norma və standartlarına uyğun olan fəaliyyəti kimi dəyərləndirilir. Bu məqsədlə hüququn üstünlüyü, qanun qarşısında bərabərlik, qanun qarşısında cavabdehlik, qanunların qərəzsiz tətbiqi, hakimiyyət bölgüsü, qərarların qəbulunda iştirak, hüquqi müəyyənlik, özbaşınalığın qarşısının alınması və prosessual və hüquqi şəffaflıq prinsiplərini təmin edəcək zəruri tədbirlərə ehtiyac duyulur” [5].

Oxşar təsvir Demokratiya üçün Avropa Komissiyası (Venesiya Komissiyası) tərəfindən 2011-ci ildə hazırlanmış “Hüququn aliliyinə dair Hesabatı”nın 16-cı bəndində də verilmişdir [6]. Ümumiyyətlə, Venesiya Komissiyasının mövqeyinə görə, hüququn aliliyinin (*the rule of law*) əsas elementləri bunlardır: 1) leqallıq (qanunilik), o cümlədən şəffaf, hesabatlı və demokratik qanun yaradıcılığı prosesi; 2) hüquqi müəyyənlik; 3) özbaşınalığın qadağan edilməsi; 4) müstəqil və qərəzsiz məhkəmələrdə ədalət mühakiməsinə çıxış, o cümlədən inzibati aktlara məhkəmə nəzarəti; 5) insan hüquqlarına hörmət; və 6) ayrı-seçkiliyin yol verilməməsi və qanun qarşısında bərabərlik [7].

Doktrina və qeyri-hökumət təşkilatlarının (*World Justice Project*) nümayəndələri iddia edirlər ki, aşağıdakı dörd xüsusiyyət mütləq “hüququn aliliyi”nə xasdır:

1. Dövlət aparatı, onun vəzifəli şəxsləri və rəsmiləri, habelə fiziki və hüquqi şəxslər qanunla müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar;
2. Qanunlar aydındır, rəsmi dərc olunur, sabitlik tələblərinə cavab verir, vahid şəkildə tətbiq edilir və əsas hüquqların, o cümlədən insanların və əmlakın təhlükəsizliyinin qorunması məqsədi daşıyır;
3. Qanunların qəbulu, icrası və təmin edilməsi prosesi əlçatan, ədalətli və səmərəlidir;

4. Ədalət mühakiməsi kifayət qədər sayda, kifayət qədər resurslara malik və xidmət etdikləri cəmiyyətin strukturunu əks etdirən səlahiyyətli, mənəvi və müstəqil nümayəndələr və bitərəflər tərəfindən həyata keçirilir [8].

Bununla belə, “hüququn aliliyi” prinsipinin başa düşülməsi və şərh edilməsində problemlər var. Bəzi hallarda təcrübədə anlayışların çəşqınlığı və ya dəyişdirilməsi nəticəsində “hüququn aliliyi” anlayışının fərqli məzmunu ilə rastlaşırıq. Bu hal, məsələn, Venesiya Komissiyasının hazırladığı “Qanunun aliliyinə dair hesabat”ında qeyd olunub. Təcrübədə “hüququn aliliyi” prinsipinin müxtəlif təsfinə rast gəlinir. Lakin burada dövlət qulluqçusunun qanunla icazə verilən istənilən hərəkəti yuxarıdakı prinsipin tələblərinə uyğun olmalıdır yanaşmasından qaçmaq lazımdır. Yaxın keçmişdə bəzi ölkələrdə “hüququn aliliyi”nin mahiyyəti o qədər təhrif edilmişdir ki, o, “qanunun aliliyi” (“*rule by law*”) və ya “qanunvericilik əsasında idarəetmə” (“*rule by the law*”), hətta “norma əsasında qanun” (“*law by rules*”) başa düşülürdü. Bu cür şərhlər bəzi hallarda hökumətlərin avtoritar hərəkətlərinə haqq qazandırmaq üçün istifadə olunub və onlar bu gün “hüququn aliliyi” anlayışının əsl mənasını əks etdirmir [9].

Onu da vurğulamaq lazımdır ki, konsepsiyada qanunun aliliyinin qanunun diktaturası ilə əvəzlənməsinə yol verilməməsi vacibdir.

“Hüququn aliliyi” və “qanunun aliliyi” anlayışlarının qarşılıqlı əlaqəsi

Bu anlayışların zahiri oxşarlığına baxmayaraq, onlar eyni deyillər. Venesiya Komissiyasının 2011-ci il “Hüququn aliliyinə dair Hesabat”ında qeyd edildiyi kimi, “hüququn aliliyi” (“*Rule of law*”) hər zaman “*Rechtsstaat*”, “*Estado de Direito*” və ya “*Etat de droit*” və o cümlədən “*верховенство закона*” anlayışlarının sinonimi kimi qəbul edilmir (4-cü bənd).

Səthi bir baxışla belə, onlar arasında kifayət qədər əhəmiyyətli fərq olduğunu aşkar etmək asandır. Əvvəla, bu anlayışlar arasındakı fərq onların əhatə dairəsində ifadə olunur. Aydınır ki, “hüquq” anlayışı “qanun(lar)” anlayışından daha genişdir, çünki birincisi hüquq norma və prinsiplərinin məcmusudur (yaxud geniş mənada hüquq norma və prinsiplərini, institutlarını, təcrübə, hüquq ideyaları, adət-ənənələr, hüquq mədəniyyəti və s.), ikincisi isə hüququn mənbəyi, hüquq normalarının ifadə və konsolidasiyasının zahiri forması, yəni normativ (qanunvericilik) aktıdır. Məhz bu “hüququn aliliyi” və “qanunun aliliyi” anlayışlarını fərqləndirir. Bununla belə, bu anlayışlar arasında daha əsaslı fərqi mahiyyəti və mənalı kontekstdə müşahidə etmək olur. “Hüququn aliliyi” kifayət qədər mürəkkəb sistem (hüquq sistemi) kimi hüququn üstünlüyü deməkdir. Bu arada, “qanunun aliliyi” dedikdə, ilk növbədə, normativ (qanunvericilik) aktlarının üstünlüyü və ya dominantlığı başa düşülə bilər. “Hüququn aliliyi” və “qanun aliliyi” anla-

yışları arasındakı fərqi başqa bir cəhəti ondan ibarətdir ki, məsələ müəyyən mənada təbii (suprapozitiv) hüquq və pozitiv hüquq arasındakı əlaqəyə əsaslanır.

Əgər qanunlar hüquqa uyğundursa, prinsipcə heç bir problem yaşanmır. Qanunun hüquqa uyğun olmadığı və ya zidd olduğu hallarda vəziyyət mürəkkəbləşir. Ümumiyyətlə, “qanunun aliliyi” bu imkanı gücləndirir və qoruyur. Bu qanuna və ya hüquqa tabe olmaq dilemmasına səbəb olur. Mövcud sual yeni deyil, onun kökü tarixə gedir. Xüsusilə, bunu ədəbiyyat və tarix mənbələrində göstərmək olar.

Antiqonun dilemması

Bu dilemma müəyyən mənada qədim miflərdə qaldırılmış və qədim yunan müəlliflərinin əsərlərində işıqlandırılmışdır. Bir çoxları qədim yunan mifologiyasının personajı olan *Thebes* hökmdarı *Laius* və *Jocastan*ın oğlu *Edipus* (*Oedipus*) [10] tanıyır ki, onlar ən azı *Ziqmud Frey*in əsərləri sayəsində yaradıcısı olduğu “*Edipus kompleksi*” (*Oedipus complex*) [11] termini altında populyarlıq qazanıblar. Bununla birlikdə, qədim yunan mifologiyasının başqa bir personajı *Thebes* hökmdarı *Edipus* və *Jocastan*ın böyük qızı *Antiqon* (*Antigone*) [12] daha az tanınır.

Bu məqalənin mövzusu kontekstində *Antiqonun* qısa tarixinə nəzər salmaq yerinə düşərdi. *Sofoklun* (*Sophocles*) bir neçə faciəsində *Antiqona* həm qoca ataya sadıq bir qız kimi, həm də tanrıların adət və qanunlarına hörmətlə yanaşan qan bağlarına sadıq bir bacı kimi görünür. *Kolon* (*Colonus*) şəhərində ölümlə başa çatan könüllü sürgündə yaşlı kor atanı etiraz etmədən müşayiət edir, onunla səyahətin bütün çətinliklərini bölüşür. *Antiqon* *Thebesə* qayıdır, burada hər iki qardaşı - *Thebes* müdafiəçisi *Eteokl* (*Eteocles*) və *Thebesə* qarşı düşmənlərlə ittifaq bağlayan *Polinik* (*Polynices*) - hakimiyyət uğrunda mübarizədə ölür.

Thebes hökmdarı *Kreonun* (*Creon*) əmri ilə *Eteokl* bir müdafiəçi kimi bütün şərəflə dəfn edilir, *Polinik* isə bir xain olaraq basdırılmamış qalır. Ölüm təhlükəsi ilə hökmdarın qoyduğu qadağaya baxmayaraq, *Antiqon* tanrıların adət və qanunlarına əməl edərək qardaşının cəsədini gizli şəkildə basdırır. Saxlanılaraq hökmdar *Kreonun* hüzuruna gətiriləndən *Antiqon* əməlini gizlətmir. *Kreon* ona sual verir: "Sən qanunu necə poza bilərdin?". *Antiqona* öz hərəkətini hökmdarın əmrinin (hüquqi) qüvvəsini şübhə altına almaqla izah edir, çünki faninin əmri “ölməz tanrıların yazılmamış, dəyişməz qanununu alt-üst edə bilməz” [13]. Beləliklə, *Sofoklun* eyniadlı faciəsinin personajı olan *Antiqon* mənəvi dilemma ilə üzləşir: ilahi, yoxsa fani qanunlara hörmət etmək. *Antiqonun* əxlaqi (və ya etik) dilemması mahiyyətə pozitiv və təbii (suprapozitiv) qanun arasında seçimə əsaslanır. Müasirlik prizmasından bu dilemmayı hüququn aliliyi ilə qanunun aliliyi

arasındakı əlaqəyə köçürmək olar. Antiqonun seçimi göz qabağındadır.

Lakin hüququn aliliyi ilə qanunun aliliyi arasındakı ziddiyyət təkcə miflərdə və qədim ədəbiyyatda deyil, həm də nisbətən yaxın tarixin son dərəcə dəhşətli real hadisələrində özünü göstərir.

20-ci əsrin ortaları tarixində hüquq və qanunun toqquşmasının fəsadları

İkinci Dünya müharibəsindən əvvəl və həmin dövrdə baş vermiş bəşəriyyətə ağılasız kədər gətirən faciəli hadisələrin arxasında duran amillərdən biri də 1930-1940-cı illərdə nasist Almaniyasında pozitiv qanunun hüquq üzərində mütləq üstünlük təşkil etməsi ideyası və təcrübəsi olmuşdur. Bu kontekstdə ən uyğun nümunə Adolf Hitlerin müəllifi olduğu 15 sentyabr 1935-ci ildə Nürnberq Konqresində Nasist Partiyası tərəfindən təsdiq edilmiş iki irqi hüquqdan məhrum etmə tədbiri olan Nürnberq Qanunlarıdır. Birincisi, *Reichsbürgergesetz* (almanca: “Reyx Vətəndaşı Qanunu”) yəhudiləri “dövlətin subyektləri” adlandıraraq Almaniya vətəndaşlığından məhrum etdi. Digəri, *Gesetz zum Schutze des Deutschen Blutes und der Deutschen Ehre* (“Alman Qanının və Alman Şərəfinin Qorunmasına dair Qanun”), adətən sadəcə olaraq *Blutschutzgesetz* (“Qanın Mühafizəsinə dair Qanun”) kimi xatırlanır, yəhudilər və “alman və ya qohum qanı olan vətəndaşlar” arasında nikah və ya cinsi əlaqəni qadağan edirdi [14]. Bu tədbirlər ilk növbədə Holokosta səbəb olan siyasət və təcrübələr üçün “hüquqi” çərçivəni müəyyənləşdirən ilk irqçi nasist qanunlarının qəbulu ilə nəticələndilər. Hər iki qanun, eləcə də onlardan sonra qəbul olunan digər qanunlar alman (və sonra isə nasist işğalı altında olan ayrı Avropa dövlətlərin) yəhudilərinin marjinallaşmasına, onların ayrı-seçkiliyinə, həbsinə və məhvinə səbəb oldu. Nürnberq qanunlarının hazırlanmasında iştirak edənlərdən biri Adolf Hitlerin şəxsi vəkili və etibarlı adamı Hans Frank idi. O, 1933-cü ilin aprelində Bavariyanın Ədliyyə Naziri, 25 oktyabr 1939-cu ildə isə Almaniya və Sovet qoşunlarının sentyabrda Polşaya hücumundan sonra Polşanın almanlar tərəfindən işğal olunmuş hissəsinin general-qubernatoru təyin edilmişdir. 1942-ci ilin iyun və iyul aylarındakı çıxışlarında Frank “müstəqil hakimlər və prosesə hörmətlə yanaşan qanunun aliliyini tanıyan hüquq sisteminin zəruriliyini vurğuladı”; o, həmçinin “Reyxdən qanuna ciddi şəkildə tabe olmasını arzulayırdı” [15].

Bu “qanunlar” hüquqla uzlaşdırmı? İllər sonra bu sualın cavabını Nürnberq Tribunalının (Beynəlxalq Hərbi Tribunal / Şər oxunun Avropa ölkələrinin əsas hərbi cinayətkarlarının cəzalandırılması üzrə Beynəlxalq Hərbi Tribunal) hökmü verdi. İlk dəfə olaraq “bəşəriyyətə qarşı cinayət” anlayışını formalaşdıran Nürnberq Tribunalının Nizamnaməsinin 6-cı maddəsində tövsifedici əlamətlər kimi cinayətlərin, qırğınların, köləliklərin və digər qəd-

darlıqların “müharibəyə qədər və müharibə zamanı” törədilməsini, habelə “bu əməllərin törədildiyi ölkənin daxili qanunlarına zidd olub-olmamasından” asılı olmamasını qeyd edir [16]. Başqa sözlə, müəyyən əməllər milli qanunlara uyğun olaraq törədilsə də, hüquqa zidd olduğu üçün cinayət təşkil edirdi.

Qanun həmişə hüquqa uyğundurmu?

Prinsipcə, bütövlükdə qanun və ya onun ayrı-ayrı müddəaları digər qanunlara və ya əsas qanuna - Konstitusiyaya, habelə beynəlxalq hüquq normalarına zidd ola bilər. Birinci hal normaların iyerarxiyası, xüsusi və ümumi normaların qarşılıqlı əlaqəsi, habelə normativ hüquqi aktların Konstitusiyaya uyğunluğu, norma yaradıcılığında və hüquqi tətbiqində qanuniliyin təmin edilməsi probleminin həlli zərurəti ilə nəticələnə bilər. İkinci halda, sual ilk növbədə müvafiq dövlətin iştirakçısı olduğu beynəlxalq müqavilələrə və *erga omnes* öhdəliklərini ehtiva edən və *jus cogens* qüvvəsinə malik olan adət normalarına aiddir.

Qanunun hüquqa, xüsusən də beynəlxalq müqaviləyə uyğun gəlməməsi ehtimalına beynəlxalq məhkəmə orqanlarının təcrübəsində rast gəlmək olar. Beləliklə, məsələn, qaçqın statusu almaq üçün müraciət etmiş şəxsin həbsinə aid olan *Saadi Birləşmiş Krallığa qarşı (Saadi v. The United Kingdom)* (2008) işində milli qanunvericilik əsasında Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi “əsassız həbs” anlayışını nəzərdən keçirərkən 1950-ci il İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi üzrə Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsinin kontekstində aşağıdakılar qeyd edilmişdir: “... Həbsdə olmanın “qanuniliyi” təhlükə altında olan hallarda, o cümlədən “qanunla müəyyən edilmiş prosedura” əməl edilib-edilməməsi məsələsində Konvensiya mahiyyət etibarilə milli qanunvericiliyə istinad edir və dövlətin maddi-texniki bazaya riayət etmək öhdəliyini müəyyən edir. Bununla belə, milli qanunvericiliyə riayət yetərli deyil. Bu əsas prinsipdir ki, özbaşına olan heç bir həbs Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinə və Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndindəki “özbaşınalıq” anlayışına uyğun ola bilməz. Konvensiya milli qanunlara uyğunluqdan kənara çıxır - belə ki, bir şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsi aktı milli qanunvericiliyə uyğun olaraq qanuni ola bilər, lakin Konvensiyanın mənasında yenə də özbaşına ola bilər və buna görə də ona ziddir [17].

Qanunla hüquq arasındakı uyğunsuzluq vəziyyəti belə bir ziddiyyətin nəticələri haqqında sual doğurur. Nəticələrdən biri qanunun və ya normanın etibarlılığı (əhəmiyyətsizliyi) məsələsidir. İkinci nəticə tətbiq olunan qanun və ya normanın seçiminə aid olacaq ki, bu da öz növbəsində hüququn aliliyi ilə bağlıdır.

Bu kontekstdə beynəlxalq məhkəmə və qeyri-məhkəmə mexanizmləri

müəyyən mənada beynəlxalq hüquq kontekstində hüquq və qanun arasında ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasına təminat kimi xidmət edir. Bu zaman beynəlxalq hüququn norma və prinsipləri bir növ hüquqi standartlar rolunu oynayır. Milli qanunvericilikdə belə bir funksiya milli məhkəmə sisteminin və hər şeydən əvvəl konstitusiya məhkəmələrinin (və ya ən yüksək ədalət məhkəməsi kimi fəaliyyət göstərən ali məhkəmələrin) üzərinə düşür. Standart isə əsas qanunun - Konstitusiyanın ideyaları, dəyərləri, prinsipləri, normalarının müddəalarıdır.

Konstitusiyanın bəzi müddələrinə baxış

Müzakirə üçün bu məqalədə Konstitusiyanın ümumi xüsusiyyətlərini, onun preambulasını və müddələrinin milli qanunvericilik normaları ilə əlaqəsini qısaca xatırlatmaq faydalı görünür.

Məlumdur ki, ümumilikdə Konstitusiya bir sənəd (və ya sənədlər sistemi) kimi əsas ideyaları, dəyərləri və prinsipləri əks etdirir, dövlətin qurulduğu və fəaliyyət göstərdiyi əsasları təsbit edir. Sonuncu dövlət quruluşu, orqanlar sistemi, idarəetmə forması, ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi və s. məsələləri əks etdirir. Konstitusiya ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olmaqla birbaşa tətbiq edilir və milli hüquq sisteminin əsasını təşkil edir. Məsələn, bu Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 147-ci maddəsində öz əksini tapıb. Bu mənada Konstitusiya haqlı olaraq “Əsas Qanun” adlanır.

Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, dövlətin qurulması və fəaliyyətinin əsaslarına aid yuxarıda qeyd olunan müddəalar ilk növbədə və əsasən konstitusiyanın operativ (tənzimləyici) normalarına aiddir. Məhz konstitusiyanın bu normaları qanunvericilik normalarında təcəssüm olunan və dəqiqləşən hüquqi tənzimləmənin əsas məzmununun mühüm çərçivəsini müəyyən edir.

Preambulanın müddəaları, təbii ki, operativ (tənzimləyici) normalar deyil. Konstitusiyanın giriş hissəsinin bu müddələrində adətən bu aktın qəbul edilməsinin məqsədləri, əsas ideyaları, prinsipləri, motivləri əksini tapır. Onlar operativ (tənzimləyici) normaların başa düşülməsi və tətbiqi üçün vacibdir, çünki normaların təfsiri preambulanın müvafiq müddəaları prizması üzərindən aparılır.

Bu mənada çox paradoksal vəziyyət yaranır. Bir tərəfdən, qanunvericilik aktları Konstitusiyanın operativ (tənzimləyici) normalarının müddələrinə uyğun olmalı və ziddiyyət təşkil etməməlidir. Qanunvericiliyin təfsiri və tətbiqi konstitusiyanın operativ (tənzimləyici) normalarının müddəaları nəzərə alınmaqla həyata keçirilir. Eyni zamanda, preambulanın müddəaları konstitusiyanın operativ (tənzimləyici) normalarını özlüyündə aydınlaşdırır və onların təfsiri və tətbiqi zamanı nəzərə alınır. Beləliklə, məlum olur ki,

qanunvericilik normalalarının şərh və tətbiqi Konstitusiyanın operativ (tənzimləyici) normaları nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir ki, bu da öz növbəsində Konstitusiyanın preambulası nöqtəyi nəzərdən başa düşülməli və tətbiq edilməlidir. Belə bir “quruluşda” Preambulanın müddəalarındakı qüsurular potensial olaraq yanlış şərhlər zəncirinə gətirib çıxara bilər ki, bu da son nəticədə qanunvericilikdə və hüquqi tətbiq təcrübəsində ziddiyyətlərlə nəticələnə bilər.

“Qanunların aliliyi” ilə Konstitusiyanın bəzi müddəaları arasında ziddiyyət

Öncə vurğulamaq lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12, 148 və 151-ci maddələri “qanunların aliliyi” haqqında Preambula müddəasının prizmasından şərh edildikdə müəyyən ziddiyyətlərlə üzləşmə ehtimalı mövcuddur. Konstitusiyanın 12-ci maddəsində Preambulanın çərçivəsindən daha geniş mövqe sərgilənir. Belə ki, həmin maddədə Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilməsi müddəası əks olunur.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminə daxil olan aktları sadalayan Konstitusiyanın 148-ci maddəsindən də bəlli olur ki, tək qanunların aliliyini bəyan etmək digər aktların, o cümlədən beynəlxalq müqavilələrin, həmin maddənin müddəalarını məhdudlaşdırmış olur.

Digər tərəfdən isə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 151-ci maddəsi beynəlxalq dövlətlərarası müqavilələrin üstünlüyünü tanıyır. Burada qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq müqavilənin mövcudluğu və ya onun qüvvəyə minməsi hər zaman həmin müqavilələrin dövlətlər üçün öhdəlik yaratmasını əks etdirmir. Belə ki, beynəlxalq müqavilə yalnız dövlət tərəfindən ona hüquqi qüvvə verildiyi halda (1969-cü il Beynəlxalq müqavilələr haqqında Vyana Konvensiyasında bəzi xüsusi müddəaları nəzərə alma şərti ilə), bu dövlətlər üçün məcburi xarakter daşıyır. Lakin bu şərtin olmaması dövlətin həmin müqavilələrə istinadı istisna etmir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinin 29.12.1999-cu il tarixli “Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında» Azərbaycan Respublikası qanununun 109-cu maddəsinin birinci hissəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25, 38, 71-ci maddələrinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası məhkəməsinin qərarında dövlətlər üçün məsləhət xarakteri daşıyan Ümumdünya insan hüquqları deklarasiyasının müddəalarına istinadı xatırlatmaq olar. Bundan əlavə “Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 158.3-cü maddəsinin bəzi müddələrinin, 158.4 və 290.3-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair” 10.10.2011-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi

Plenumunun Qərarında Konstitusiyanın 130-cü maddəsində nəzərdə tutulan səlahiyyətlərini artıraraq, milli qanunun beynəlxalq müqavilələrə uyğun gəlməyən müddəalarını qüvvədən düşmüş hesab edir. Həmin qərara əsasən AR CPM-nin bəzi müddəaları 1950-ci il İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Konvensiya 5-ci maddəsinə zidd olduğundan qüvvədən düşmüşdür [18].

Bundan əlavə “Normativ-hüquqi aktlar haqqında” Qanunun müddəaları, Konstitusiyanın müddələrindən fərqli olaraq beynəlxalq hüququn ümumtanınmış norma və prinsip üstünlüyünü tanıyır. Öncə qeyd olunduğu kimi, Konstitusiya bunlara münasibət bildirmir və yalnız beynəlxalq müqavilələri qanunvericilik sisteminin tərkib hissəsi kimi tanıyır. Lakin buna baxmayaraq ümumtanınmış norma və prinsiplərin milli qanunvericilikdə hüquq sisteminin tərkib hissəsi kimi tanınmasından asılı olmayaraq, dövlətlər qarşılıqlı münasibətlərdə onlara riayət etməyə borcludur. Vurğulamaq lazımdır ki, əksər beynəlxalq müqavilələrin preambulası dövlətləri ümumtanınmış beynəlxalq-hüquqi prinsiplərin tanımasına çağırmaqla, onların əlavə milli qanunvericiliyə daxil edilməsinə ehtiyac duymur. Bu baxımdan “Normativ-hüquqi aktlar haqqında” Qanun, demək olar, Konstitusiyanın müddəalarını genişləndirmişdir. Belə ki, qanunun 8.0.3-cü maddəsinə əsasən normayaratma fəaliyyəti Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 149-cu maddəsinin I hissəsində göstərilən prinsiplərlə yanaşı, beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsip və normalarının üstünlüyü prinsipi əsasında da həyata keçirilir.

Məzkur Qanunun 22-ci maddəsinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsip və normalarının üstünlüyünü tanıyır və Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin onlara uyğunluğunu təmin edir. Beləliklə, əgər Qanunun 8-ci maddəsində qanunvericilik prosesində söhbət ümumtanınmış norma və prinsiplərin riayət olunmasından gedirsə, 22-ci maddə onların hüquqtətbiqetmə prosesində tətbiq edilməsini əks etdirir. Lakin burada nəzərə almaq lazımdır ki, hüquqtətbiqedicilik prosesində beynəlxalq hüquq normalarının ümumtanınmış norma və prinsiplərini əsas kimi rəhbər tuta bilməyəcəyi məlumdur. Belə ki, bu maddənin mənasından belə qənaətə gəlmək olar ki, dövlətlərin üzərinə milli qanunvericiliyin ona uyğunlaşdırılması öhdəliyi qoyulur. Odur ki, hüquqtətbiqedicilik onlara yalnız milli qanunvericiliyinə müəyyən qaydada implementasiya ediləcəyi təqdirdə istinad edə bilər.

Bütün bunlar Konstitusiyanın Preambulasında “qanunların aliliyi” ifadəsinin Konstitusiyanın digər müddələrində və ümumiyyətlə Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminə ehtiva olunan “hüququn aliliyi” ideyasını kölgə altına almış olduğunu əks etdirir.

Konstitusiyaya dəyişikliklərin zəruriliyi məsələsi

Qanunun aliliyi anlayışı ilə hüququn aliliyi prinsipini müqayisə edərkən, mahiyyət etibarilə məsələ suprapozitiv hüquq kontekstində norma və prinsiplərin başa düşülməsindən dayanır.

Burada professor B.L.Jeleznovun fikrini qabartmaq yerinə düşərdi. Onun fikrincə hüquq elmində konstitusiya birmənalı olaraq hüququn əsas mənbəyi kimi, lakin çox vaxt pozitiv hüquq, hüquq normaları sistemi kimi qəbul edilir. Daha tez-tez bu yanaşma praktikada istifadə olunur. Ancaq bildiyiniz kimi, hüququn başqa hipostazı da var - suprapozitiv hüquq, imperativ kimi hüquq və onun əsasında da konstitusiya durur, lakin pozitiv hüququn əsas normaları sistemi kimi deyil, əsas qanunun mahiyyəti və ruhu müəyyən edən prinsiplər sistemi kimi. Bu prinsiplərin bəziləri birbaşa konstitusiyanın konkret normalarında ifadə olunsada, heç bir konstitusiya onu müəyyən edən bütün prinsiplər sistemini öz mətnində əks etdirmir, bunu dövlətşünaslığın ixtiyarına buraxır. Bununla belə, hətta hüquq elmində də konstitusiyanın prinsiplərinə daha məhdud yer ayrılır, nəinki onun pozitiv başlanğıclarına [19].

Beləliklə hüququn aliliyi azadlıq, ədalət, bərabərlik və s. kimi demokratik dəyərləri özündə birləşdirən bir dəyərdir. O, hüququn təkə prosessual aspektlərini deyil, həm də mahiyyətini əhatə edir. Hüquqi dəyərlərə uyğun gəlməyən hər hansı qanunvericilik aktı həm də hüququn aliliyinin pozulmasıdır. Qanunun aliliyi hakimiyyət bölgüsü mövcudluğu şəraitində məhkəmə sisteminə yalnız özbaşına və ya qanunu pozan icraedici hərəkətlərə etiraz etmək və onları ləğv etmək imkanı verəcəkdir. Lakin qanunun özü ədalətsiz və özbaşına olsa belə, məhkəmə qanunvericilik fəaliyyətini dayandıra və həmin aktlara etiraz edə bilməz. Bu, qanunla müəyyən edilmiş prosedur istisna olmaqla, azadlıq hüququna dair çox sərt və dar anlayışdan ibarət bir hal olacaqdır. Prosedurun özündə ədalətsiz ola bilər. Digər tərəfdən hüququn aliliyi məhkəməyə ədalətsiz və ağılabatan olmayan həm icra, həm də qanunvericilik hərəkətlərinin ləğv etməsinə imkan verəcəkdir. Beləliklə, hüququn aliliyi qanunun özünün ədalətli olmasını tələb edir.

Burada bir fikirlə razılaşmaq yerinə düşərdi. Belə ki, İngilis professoru və konstitusiya eksperti A.V.Dayseyin (*A.V.Dicey*) fikrincə hüququn aliliyini tənzimləyən 3 prinsip müəyyən edilir: *qanunun aliliyi; qanun qarşısında bərabərlik və hüquqi ruhun üstünlüyü*. [20] Bir daha hüququn aliliyinin qanunun aliliyindən daha geniş və o cümlədən, sonuncunu əhatə etdiyinin şahidi oluruq.

Beləliklə, aparılmış qısa təhlil Konstitusiyada “hüququn aliliyi”nin tanınmasının qaçılmaz olduğunu əks etdirir. Odur ki, Konstitusiyanın preambulasında “qanunların aliliyi” ifadəsini “hüququn aliliyi” ilə əvəz etməklə yanaşı, qanunvericilik və hüquqtəbiqetmə proseslərinə təkan vermək, eləcə

də qanunvericilik normalarının Konstitusiyanın müddəaları prizmasından şərhinə müsbət təsir və qanunvericilik aktlarının Konsitusiyaya uyğun olub-olmamasına Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən nəzarətinə bir sütun olması üçün, “hüququn aliliyi” prinsipini və ideyasını Konstitusiyanın operativ (tənzimləmə) normalarının müddəalarında da vurğulamaq və xüsusən Konstitusiyanın 7-ci maddəsində “hüququn aliliyi”ni əlavə etmək məqsəduyğun olardı.

ƏDƏBİYYAT

1. UN Security Council, The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies: report of the Secretary-General, 23 August 2004, S/2004/616
2. UN Commission on Human Rights, Human Rights Resolution 2005/32: Democracy and the Rule of Law, 19 April 2005, E/CN.4/RES/2005/32
3. Council of Europe. “Statute of the Council of Europe”, London, 5.V.1949. European Treaty Series - No. 1, Article 3.
4. ECHR: *Golder v. the United Kingdom*, (Application no.4451/70), Judgment, 21 February 1975, §§ 34-35, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496>
5. UN Security Council, The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies: report of the Secretary-General, 23 August 2004, S/2004/616
6. European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission). Report on the Rule of Law - Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011), Study No. 512/2009, CDL-AD(2011)003rev, Strasbourg, 4 April 2011, para 16. P. 5, available at [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e)
7. European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission). Rule of Law Checklist. Adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session, Venice (11-12 March 2016), para. 18. P. 10-11, https://www.venice.coe.int/images/SITE%20IMAGES/Publications/Rule_of_Law_Check_List.pdf
8. Sharandin, Y.A., Kravchenko, D.V. (2014). Rule of Law, Legal State and Other International Legal Doctrines: Linguistic Aspects of Their Convergence and Differentiation. In: Silkenat, J., Hickey Jr., J., Barenboim, P. (eds) *The Legal Doctrines of the Rule of Law and the Legal State (Rechtsstaat)*. Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice, vol 38. Springer, Cham. P. 150. https://doi.org/10.1007/978-3-319-05585-5_10
9. Report on the Rule of Law - Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011), Study No. 512/2009, CDL-AD(2011)003rev, Strasbourg, 4 April 2011, para 15. P. 4-5, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e)
10. Мифы народов мира. Энциклопедия в 2-х т. / Гл. ред. С. А. Токарев. – М.: Сов. Энциклопедия, 1992. – Т. 2. К – Я. – 719 с. с ил. С. 657-659.
11. Фрейд З. Толкование сновидений. - СПб.: Алетейя, 1999. - 664 с., С. 279-282; Фрейд З. Об особом типе выбора объекта у мужчин. В кн.: Фрейд З. Очерки по психологии сексуальности / З. Фрейд ; пер. с нем. – 2-е изд. – Минск : Попурри, 2010. – 480 с., С. 162.
12. Мифы народов мира. Энциклопедия в 2-х т. / Гл. ред. С. А. Токарев. – Москва: Сов. Энциклопедия, 1991. – Т. 1. А–К. – 671 с. с ил. С. 84.

13. Софокл. Драмы: художественная лит-ра / Софокл ; В пер. Ф. Ф. Зелинского ; Изд. подгот. М. Л. Гаспаров, В. Н. Ярхо; Серия: Литературные памятники, [АН СССР]. - Москва: Наука, - 1990. - 605 с., С. 138.
14. Berenbaum, Michael. "Nürnberg Laws". Encyclopedia Britannica, 26 Sep. 2022, <https://www.britannica.com/topic/Nurnberg-Laws>. Accessed 26 February 2023.
15. Сэндс, Филипп. Восточно-западная улица. Происхождение терминов ГЕНОЦИД и ПРЕСТУПЛЕНИЕ ПРОТИВ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА /Филипп Сэндс; пер. с англ. Л. Сумм. – Москва: ИД «Книжники», 2020. – 600 с. С. 319-321.
16. United Nations, Charter of the International Military Tribunal - Annex to the Agreement for the prosecution and punishment of the major war criminals of the European Axis ("London Agreement"), 8 August 1945, available at: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.2_Charter%20of%20IMT%201945.pdf
17. ECtHR: (Grand Chamber) *Saadi v. The United Kingdom* (Application no.13229/03) Judgment, 29 January 2008, § 67, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-84709>
18. “Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 158.3-cü maddəsinin bəzi müddələrinin, 158.4 və 290.3-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair” 10.10.2011-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun Qərarı <https://constcourt.gov.az/az/decision/218>
19. Железнов Б.Л. Конституция как источник надпозитивного права, Ученые записки Казанского государственного университета, Том 151, кн. 4, Гуманитарные науки 2009, 61-66, С. 61.
20. The UK Parliament: Select Committee on Constitution Sixth Report. Appendix 5: Paper by Professor Paul Craig: The Rule of Law, <https://publications.parliament.uk/pa/ld200607/ldselect/ldconst/151/15115.htm>; Walters, Mark D. “The Spirit of Legality: A. V. Dicey and the Rule of Law.” The Cambridge Companion to the Rule of Law, edited by Jens Meierhenrich and Martin Loughlin, Cambridge University Press, Cambridge, 2021, pp. 153–170. Cambridge Companions to Law.

**ПРОБЛЕМА КОНФЛИКТА МЕЖДУ ПОНЯТИЯМИ
«ВЕРХОВЕНСТВО ЗАКОНА» И «ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА»:
НЕКОТОРЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ ОТНОСИТЕЛЬНО
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КОНСТИТУЦИИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

Т.И.ГУСЕЙНОВ, У.М.МАМЕДОВ

РЕЗЮМЕ

В статье анализируются различные научные подходы по вопросам взаимосвязи понятий «верховенство права» и «верховенство закона», выявляются значение и применение этих терминов в законодательстве. На основе применения сравнительного метода подчеркивается значимость «верховенства права» как концепции универсального признания в качестве принципа как международного, так и национального права. В статье также исследуются предполагаемые коллизии между понятиями «правовое государство» и отдельными положениями Конституции Азербайджанской Республики, предлагаются возможности их устранения. Изучен опыт меж-

дународных судебных органов на предмет возможности несоответствия закона праву, особенно международному договору. Представлены результаты соответствующего анализа указанных терминов.

Ключевые слова: верховенство права, верховенство закона, Конституция Азербайджанской Республики, дилемма Антигоны, Венецианская комиссия, Нюрнбергский трибунал.

**THE PROBLEM OF CONFLICT BETWEEN THE CONCEPTS
OF "RULE OF LAW" AND "RULE OF LAW": IMPROVEMENT
OF THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN
SOME REMARKS ON THE NECESSITY**

T.I.HUSEYNOV, U.M.MAMMADOV

SUMMARY

The article analyzes various approaches and scientific approaches to the relationship between the concepts of “rule of law” and “rule of law”, identifies the meanings of these terms and their application in legislation. By applying the comparative method, the importance of the “rule of law” as a concept of universal recognition as a principle of both international and national law is emphasized. The article also examines the alleged conflicts between the concepts of “rule of law” and some provisions of the Constitution of the Republic of Azerbaijan, and suggests possibilities for eliminating them. The experience of international judicial bodies has been studied regarding the possibility of inconsistency of the law with the law, especially with an international treaty. The results of the corresponding analysis of these terms are presented.

Keywords: rule of law, rule of law, Constitution of the Republic of Azerbaijan, Antigone's dilemma, Venice Commission, Nuremberg Tribunal.